

ALTAY CUMHURİYETİ YAZITLARINDAN A 78 (KURGAK I) YAZITI YA DA ESKİ TÜRKLERDE KURBANLIK YAZISI

Nurdin USEEV*

Özet

Makalede A 78 Kurgak I yazıtı ele alınarak üzerinde okuma ve anlamlandırma denemesi yapılmıştır. Bu yazıt üzerinde bugüne kadar iki ayrı okuma ve anlamlandırma çalışması yapılmıştır. Yazıtı ilk yayımlayan Klyaştorniy ile Kubarev'un okumalarındaki bazı eksiklikler Tibikovalar tarafından fark edilmiş ve düzeltmeler yapılmıştır. Yazıt üzerinde yapılan epigrafik belgeleme işlemi sonucunda hem Klyaştorniy ile Kubarev'un hem de Tibikovaların okumalarında eksikliklerin olduğu fark edilmiştir. Tibikovalar tarafından ele alınmayan, Klyaştorniy ile Kubarev tarafından **ikirti(m)** şeklinde okunan kelimenin **yağış** kelimesi olabileceği ileri sürülmüştür. Yazıt üzerinde genel değerlendirme yapılarak **yedimiz**, **yağış** kelimelerinden hareketle yazıtın Temir Apa adlı kişinin anısına Koluş adlı babası tarafından yazılan, onun öbür dünyadaki iyiliği için kurban kesildiğini, onun etini yediklerini anlatan dini-kültürel tören yazıtı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk harfli yazıtlar, Kurgak I Yazıtı, yağış, Eski Türkler, kurbanlık, tören yazıtı.

Old Turkic Inscription A 78 (Kurgak I) or Sacrificial Inscription in Old Turks

Abstract

In this article have been conducted reading and interpreting experiments on the newly discovered Turkic inscription which found in the Kurgak mountain close to the Kosh-Agach village of Altai Republic. Up to date has been suggested two separate

* Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, nuruseev@gmail.com

*recommendation of readings and meanings on the inscription. Some of the shortcomings of Klyashtorniy and Kubarev's readings who first published the inscription have been noticed by Tybykova, Nevskaya and Erdal and were made adjustments. In the result of the epigraphic certification process made on the inscription has been noticed that there are gaps both readings. In this article have been proposed new readings and meanings of the words which considered had been read incomplete and inaccurate. As a result have been offered that words which had been read as **alp körki** by Klyashtorniy and Kubarev can be read as **alp yürek**. It is believed that the inscription is religious-cultic ritual inscription describing of victim-cutting ceremony.*

Key words: Old Turkic inscriptions, the Kurgak I, yağış, Old Turks, sacrificial, inscription of ceremony.

Giriş

Rusya Federasyonu Altay Cumhuriyeti Köktürk harfli yazıtların yoğun bulunduğu bölgelerden birisidir. Bilim dünyasına ilk duyurulan Çarış (A 1) yazıtı G. İ. Spasskiy tarafından 1819 yılında Çarış nehrinin sol kıyısına yakın bir dağ yamacında bulunmuşsa, son yazıt 2012 yılında K. Konkobaev, N. Useev ve N. Şabdanaliev'den oluşan bilimsel heyet tarafından bulunmuştur. Yukarıda belirtilen bilimsel heyetin gezileri sırasında yeni bulunan 11 yazıtla Altay Cumhuriyeti'nde bulunan yazıtların sayısı 101'e ulaşmış bulunmaktadır.

Altay Cumhuriyeti yazıtlarını bulunduğu bölgeye göre Kalbak-Taş yazıtları, Biçiktu-Boom yazıtları, Möndür-Sokkon yazıtları gibi gruplara ayırmak mümkündür. Çoğu kaya yazıtlarından olan Altay Cumhuriyeti yazıtları üzerinde E. R. Tenişev, K. Seydakmatov, V. M. Nadelyayev, N. A. Baskakov, S. E. Klyashtorniy, D. D. Vasilyev, İ. L. Kızlasov, L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal gibi bilim adamları okuma ve anlamlandırma çalışmalarını yapmışlardır.

1. Yazıt Hakkında Genel Bilgiler

Kurgak I yazıtı Koş-Agaç İli'ndeki Koş-Agaç köyünden 14 km güneyde yer alan Kurgak adlı dağın kuzey yamacındaki boyutu 161x100 sm olan kaya üzerindedir. 2001 yılında V. D. Kubarev ile G. V. Kubarev tarafından bulunmuştur. Yazıt uzunluğu 83 sm olan yatay şekildeki bir satırdan ve yüksekliği 1,2-1,7 sm arasında değişen 85 harften oluşmaktadır.

Yazıt bulunan kayada bir ayı, bir av köpeği, bir geyik resmi, yayla avlamakta olan kalpaklı yaya kişi ve kalpaklı süvari tasvirleri bulunmaktadır.

a) Yazıtın Fiziki Durumu ve Paleografisi

Yazıtın durumu genel olarak iyidir. Ancak bazı harflerin değişik kısımları kayanın yıpranmasından dolayı silinmiştir. Paleografik açıdan ilgi uyandıran durum Yenisey yazıtlarının yazım şekline, paleografisine çok benzerlik göstermektedir. Bir diğer özelliği ünsüz sesleri gösteren harflerin kalın ve ince şekillerinin yazımında tutarlılığın olmamasıdır. Bilindiği gibi Köktürk yazısındaki 20 harf 10 ünsüz sesin (b, d, g, k, l, n, r, s, t, y) biri art (kalın), biri de ön (ince) şeklini göstermektedir. Yani kalın ünsüz işaretleri art ünlülü kelimelerin, ince ünsüz işaretleri de ön ünlülü kelimelerin yazımında kullanılır (Tekin, 2006: 9). Yani yukarıda belirtilen ünsüz sesler yazıtlarda kalın ünlüler geçen kelimelerde ayrı bir harflerle, ince ünlüler geçen kelimelerde ayrı bir harflerle gösterilmektedir. Örneğin, **adak** kelimesinde **d** sesi için **»** harfi, **edgü** kelimesinde **×** harfi kullanılır. Orhon yazıtlarında ve Yenisey yazıtlarının hemen hemen hepsinde bu kural korunur. Altay yazıtlarının bazılarında, onun içinde ele alınan yazıtta bu kural korunmamaktadır. Örneğin, ele alınan yazıtta geçen **»|»»»** (bunsuz) kelimesinde **s** sesi için kural olarak kalın şeklini gösteren **»** harfi kullanılması gereken ince ünlülerle geçen **|** harfi kullanılmıştır. Şu örneklerde de bu kural korunmamıştır: **»hY»»** (adırlıtım) (A 18), **»f»»»** (tabgaç) (A 40), **Yf»** (ukgıl) (A 72), **h»»** (kut) (A 79), **»DY»»** (aglayın) (A 79), **»»hY»»** (adırlıtımız) (A 79), **»h»** (altın) (A 84), **»h»h** (torug) (A 84).

b) Yazıtın Yeri/Koordinesi

Koş-Ağaç İli'ndeki Koş-Ağaç köyünden 14 km güneyde yer alan Kurgak adlı dağın kuzey yamacındadır.

2. Yazıt Üzerindeki Önceki Çalışmalar

Yazıt üzerinde Klyaştorıny ile Kubarev ve Tıbıkova'lar okuma ve anlamlandırma işlemi yapmıştır (Klyaştorıny ve Kubarev, 2002: 78-82; Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal, 2012: 120-122).

a) Klyaştorıny ile Kubarev'un Okuyuşu

aa) Transliterasyonu

tmr pa oylm a siz öknçg a ty squl a lp ktrk a öknçg a jgtm a kzm kdmz a bñda brltñ a bñññ a bunsz qldy a öknçg ikrti(m).

ab) Transkripsiyonu

temir apa oylm esiz ökünçig aty soquluñ alp ketrek ökünçig jigitim kyzym kedimiz bañ ada berilt(t)ñ beñññ buñsyz qaldy ökünçig ikirti(m).

b) Yazıtın Transliterasyonu

(1-28) p l¹ e/a η l¹ u/o k¹ m ı/i t¹ e/a e/a g² nç k² ü/ö z ı/i s² e/a m l¹ g¹ u/o e/a p r² m t²

(29-51) e/a z m d² y² d² z y² e/a d² t² g² y² e/a g² nç k² ü/ö e/a k² r² ü/ö y²

(52-81) e g² nç k² ü/ö e/a ı/i d¹ l¹ k¹ z s² n¹ o/u b² e/a η ü/ö iç/çi b² e/a η t² r² ı/i b² e d² η b²

(82-85) e/a ş g¹ y²

c) Yazıtın Okunuşu

(1-28) t(e)m(i)r (a)pa ogl(u)m, (e)siz, ök(ü)nç(i)g, (a)tım kol(u)η, (a)lp

(20-51) yür(e)k, ök(ü)nç(i)g, y(e)g(e)t (e)d, y(e)z (e)d y(e)d(i)m(i)z,

(52-81) b(i)η (e)d birt(i)η, biçün/ (e)bçün buns(u)z k(a)ldı, ök(ü)nç(i)g,

(82-85) y(a)g(i)ş.

d) Yazıtın Tercümesi

Temir Apa oğlum zavallı (değerli), ne pişmanlık! Adım Koluη. Cesur yürek, ne pişmanlık! İyileştirilmiş yemek (kelime-kelime: mal-mülk), yez (taba ile) yemek (kelime-kelime: mal-mülk) yedik. Bin mal-mülk verdin. Biçün / eşin desteksiz (kelime-kelime: temelsiz) / bunlarsız kaldı, ne pişmanlık! Kurbanlık.

e) Yazıtın Söz Varlığı ve Yorumlar

İlk okuma çabası olduğu için Klyaştorıny ile Kubarev'un okuma ve anlamlandırması üzerinde çok düzeltme yapılması gerekiyordu. Bu düzeltmeler, özellikle okumadaki düzeltmeler Tıbıkovalar tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte bize göre Tıbıkovaların okuması ve anlamlandırmasında da yanlışlıklar, eksik okumalar ve yanlış anlamlandırmalar vardır. İlk önce kelimelerden ve kelime gruplarından sonra gelen ↓ harfinin bu yazıtta da diğer Altay ve Yenisey yazıtlarında olduğu gibi kelimeleri ayıran işaret olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü Tıbıkovalar bu harfi bazı kelimelerden sonra kelimeyle birlikte alarak okumaktadırlar. Yani **ökünçge**, **kuluηa** şeklinde okumaktadırlar. O zaman ↓↗↓'1'> harfler kümesi **ogluma**, ↓↗↗×9 harfler kümesi ise **yedimiza** şeklinde okunması gerekirdi. Bize göre bu şekilde tutarsız, bir başka deyişle uygun olmadığına kelime ayırt edici işaret olarak ele almak, uygun olduğunda da kelimeyle birlikte anlamlandırmak yanlıştır.

• 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚 - **t(e)m(i)r (a)pa (kişi adı)**

Bu kelimeler bilim adamlarının hepsi tarafından **temir apa** şeklinde okunarak kişi adı olarak açıklanmıştır. *Demir* anlamına gelen **temir** ve *baba, ecdad* anlamına gelen apa kelimesi diğer Köktürk harfli yazıtlarda geçen kişi adlarında da bulunmaktadır: Temir Çor (E 118, 1); Tör Apa İçreki (E 11, 1), Külüg Apa (E 20, 2), İnançu Apa Yargan Tarkan (KT) (Useev, 2011: 221; Tekin, 2006: 40). **Temir** kelimesi kişi adlarında *demir gibi sağlam* anlamına geliyorsa, **apa** kelimesi kişi adlarında atalar kültürünü yansıtmaktadır (Tenişev ve diğer., 2001: 635; 655).

• 𐰇𐰚𐰚𐰚𐰚 - **ogl(u)m (oğlum)**

Bu kelime de yazıt üzerinde çalışma yapan bilim adamlarının hepsi tarafından *oğlum, evladım* anlamına gelen ve **ogul** köküne +**um** 1. şahıs iyeli eki getirilen **oglum** kelimesi olarak okunmuştur. Kelime sonundaki 𐰇 harfi Klyaştorıny ile Kubarev tarafından kelime ayırt edici işaret olarak ele alınmıştır.

• 𐰇𐰚𐰚 - **(e)siz (zavallı, değerli)**

Bu kelime hem Klyaştorıny ile Kubarev hem de Tıbıkovalar tarafından **esiz** şeklinde okunarak acınma ünlemi olarak açıklanmıştır. Ancak bize göre bu kelime bir acınma ünlemi değil, *zavallı, değerli* anlamına gelen bir kelimedir¹.

• 𐰇𐰚𐰚𐰚𐰚 - **ök(ü)ñç(i)g (ne pişmanlık)**

Bu kelimeler bilim adamlarının tamamı tarafından **ökünçig** şeklinde okunarak acınma ünlemi olarak açıklanmıştır. *Pişman olmak* anlamına gelen **ökün-** fiiline –**çig** ekinin getirilmesiyle oluşan **ökünçig** kelimesi acınma ünlemi olarak Yenisey yazıtlarında da geçmektedir: **ökünçig**, *erdemim başı için öldürdim (Ne pişmanlık, (onu) kahramanlığımın başlangıcı için öldürdüm)* (E 42, 1) (Useev, 2011: 132).

• 𐰇𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 - **(a)tım kol(u)ŋ (adım Koluŋ)**

Klyaştorıny ile Kubarev bu kelimeleri **atı sokuluŋ** şeklinde okumuş, ‘*Atı vurulsın (kurban edilsin)*’ diye tercüme etmişlerdir. Ancak ele alınan kelimenin bu şekilde okunması yanlıştır. Çünkü adı geçen bilim adamları **s** sesini bildiren 𐰚 harfi olarak ele aldıkları işaretin **m** sesini bildiren 𐰚 harfi olduğu açıktır.

1 **Esiz** kelimesinin *zavallı, değerli* anlamına gelebileceği hakkında genel bilgi için bak.: Useev, Nurdin, (2012). Yenisey Yazıtlarındaki Acınma Ünlemleri, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Türk Dili Kurumu, Ankara 2008, 20-25 Ekim, s. 4405-4415; Alimov, Rısbek, (2013). Eski Türk Runik Metinlerindeki Esiz Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), s. 17-38.

Dolayısıyla Tıbikovalar da **atım** şeklinde okumuşlardır. ↓↓↓>↓ harfler kümesi üzerine Tıbikovalar **kuluğa, kul aña, koluğa** şeklindeki üç ayrı okuma önerisi ileri sürmüşlerdir. Ancak bu şekilde okumak mümkün değildir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi adı geçen bilim adamları kelime ayırt edici işaret olan ↓ işaretini kelime ile birlikte ele almaktadırlar. Bize göre bu kelime **Koluğ** şeklindeki kişi adı olabilir.

• ↓↗↑↑↑↓ - **(a)lp yür(e)k (cesur yürek)**

Bu harfler kümesi Klyaştorıny ile Kubarev tarafından **alp ketrek**, Tıbikovalar tarafından **alıp / alp körki** şeklinde okunmuştur. Görüldüğü gibi ilk **alp** kelimesinin okunuşunda görüş birliği sağlanmıştır. Ancak ikinci kelimenin ilk ve son harfi farklı yorumlanmıştır. Yazıtı yerinde incelediğimizde ve elde ettiğimiz resimlere baktığımızda ilk harfin ince ünlülerle geçen **k** sesini bildiren ↗ harfi değil, ince ünlülerle geçen **y** sesini bildiren ↘ harfi olduğu ortaya çıkmıştır. Son harfi Tıbikovalar **i, ı** ünlülerini yansıtan ↓ harfi olarak ele almışlardır. Ancak yazıtı yerinde incelediğimizde ve elde ettiğimiz resimlere baktığımızda bu harfin kelime ayırt edici ↓ işareti olduğu görülmüştür. Neticede bu harfler kümesini **(a)lp yür(e)k** şeklinde okumak daha doğru gözükmektedir. **Alp** kelimesi *zor, çetin, cesur* anlamlarına gelmektedir (User, 2009: 171). Örneğin, Köl Tigin yazıtındaki ‘bilge kagan ermiş alp kagan ermiş ((Onlar) akıllı hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş)’ cümlesinde geçen **alp** kelimesi *cesur* anlamına gelmektedir (Tekin, 2006: 24-25). **Yürek** kelimesi *yürek, kalp* anlamına gelir: alp kolum, erdem **yürekim** (*Güçlü ellerim, erdem yüreğim*) (E 32, 6-7) (Useev, 2011: 83). Böylece **alp yürek** kelime grubunu *cesur yürek* diye tercüme etmek mümkündür.

• ↓↗↘↗ - **ök(ü)nc(i)g (ne pişmanlık)**

• ↗↘×↗×↗↘↓×h↗ - **y(e)g(e)t (e)d, y(e)z (e)d y(e)d(i)m(i)z (iyileştirilmiş yemek (kelime-kelime mal-mülk)), yez (taba ile) yemek (kelime-kelime mal-mülk) yedik)**

Klyaştorıny ile Kubarev bu harfler kümesini **yigitim kızım** diye okumuşlardır. Tıbikovalar ise sadece ilk dört, beş harfi ele alarak **yegetdi / yigit** şeklinde okumuşlardır. Klyaştorıny ile Kubarev’un yaptığı gibi **yigitim** şeklinde okumak mümkün değildir. Çünkü **m** sesini bildiren harf yoktur. Yukarıdaki okuma önerilerinden Tıbikovaların **yegetdi** şeklinde okumaları daha doğru gözükmektedir. Ancak son harfi **i** diye okumak yanlıştır. Çünkü yazıtı yerinde incelediğimizde ve elde ettiğimiz resimlere baktığımızda bu harfin kelime ayırt edici ↓ işareti olduğu görülmüştür. Dolayısıyla ×h↗ harfler kümesini **yeget ed** şeklinde okumak mümkündür. ×↗ harfler kümesi

Klyāštornıy ile Kubarev tarafından **kızım** şeklinde okunmuşsa, Tıbıkovalar tarafından ele alınmamıştır. Yazıt üzerinde yaptığımız epigrafik belgeleme çalışması sırasında ilk harfin ince ünlülerle geçen **y** sesini bildiren 𐰣, ikinci harfin **z** sesini gösteren 𐰆, son harfin de ince ünlülerle geçen **d** sesini bildiren 𐰏 harfi olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan hareketle söz konusu harfler kümesini **yez ed** diye okuyabiliriz. Dikkat edersek ele alınan iki harfler kümesinin her ikisi **d** sesini bildiren 𐰏 harfi ile bitmektedir. 𐰆𐰏𐰣 harfler kümesi Klyāštornıy ile Kubarev tarafından **kedimiz** şeklinde okunmuş, daha sonra Tıbıkovalar tarafından **yedimiz** diye düzeltilmiştir. Netice olarak bu harfler kümesini **y(e)g(e)t (e)d, y(e)z (e)d y(e)d(i)m(i)z** şeklinde okumak mümkündür. **Yeget** kelimesi Eski Türkçede *iyileştirmek; yenmek, aşmak* anlamına gelen bir fiildir (Nadelyayev ve diğer., 1969: 253). **Ed** kelimesi *mal-mülk, zenginlik* anlamına gelmektedir (Nadelyayev ve diğer., 1969: 162). Bundan hareketle yazıtta geçen **yeget** kelimesinin bu anlama yakın bir manaya sahip olduğunu, yani *iyileştirilmiş* anlamına geldiğini düşünmek mümkündür. **Ed** kelimesinin anlam değişikliğine uğrayarak ya da mecazi anlam olarak *yemek* anlamına geldiğini ileri sürmek mümkündür. Çünkü bu kelimededen sonra *yedik* anlamına gelen **yedimiz** kelimesi geçmektedir. *Mal-mülk* anlamına gelen bir kelimenin yemeği de yansıtabileceğini Kırgız Türkçesindeki **ookat** kelimesinin anlamları kanıtlamaktadır. Söz konusu kelime 1. yemek, 2. çiftlik, mal-mülk anlamlarına gelir (Yudahin, 1985: 74). Örneğin **ookattuu** kelimesi *zengin, mal-mülklü* anlamını verirken, **kara ookat** kelime grubu *kara ekmek, herhangi bir yiyecek* anlamına gelir (Yudahin, 1985: 74). **Yez** kelimesi ise *bakır* anlamına gelen **yez** kelimesine benzemektedir. Anlamı tam açık değildir. Herhalde yemeğin yez taba ile yenildiğini göstermektedir. **Yedimiz** kelimesi ise *yemek* anlamına gelen **ye-** fiil köküne **-di** görülen geçmiş zaman eki ile **-miz** 1. şahıs çokluk şahıs ekinin eklenmesi ile ortaya çıkan ve *yedik* anlamına gelen bir kelimedir. Bu bilgilerden yola çıkarak ele alınan kelimeleri *iyileştirilmiş yemek (kelime-kelime: mal-mülk), yez (taba ile) yemek (kelime-kelime: mal-mülk) yedik* diye tercüme etmek mümkündür.

• 𐰣𐰏𐰣𐰏𐰣𐰏𐰣𐰏 - **b(i)ḡ (e)d birt(i)ḡ (Bin mal-mülk verdin)**

Bu harfler kümesi Klyāštornıy ile Kubarev tarafından **baḡ ada berilt(t) iḡ** şeklinde okunmuştur. Tıbıkovalar ise **ebiḡde beḡ ertiḡ** diye okumuşlardır. İlk önce 𐰏 harfler kümesini **baḡ** yanında **biḡ** diye de okumak mümkündür. 𐰏 harfi bundan önce iki kere geçen ve *mal-mülk* anlamına gelen **ed** kelimesi olabilir. Tıbıkovalar bu kelimeleri birleştirerek ve kelime ayırt edici 𐰣 harfini de katarak **ebiḡde** diye okumaktadırlar. Bize göre bu yanlıştır. Çünkü yukarıda da bir kaç kere belirttiğimiz gibi 𐰣 harfi kelime ayırt edici işarettir. 𐰣𐰏𐰣𐰏 harfler kümesini **berilt(t)iḡ** diye okumak mümkün olmamaktadır. Çünkü yazıtı

incelediğimizde **l** sesini gösteren herhangi bir harf göremedik. Tıbikovalar biz **i, ı** seslerini bildiren **l** harfi olarak ele aldığımız işareti **ş** sesini gösteren **l** harfi olarak ele almaktadırlar. Ancak yazıtı yerinde incelediğimizde bu işaretin **i, ı** seslerini bildiren **l** harfi olduğuna emin olduk. Dolayısıyla bu kelimeleri **biñ ed birtiñ** şeklinde okumanın ve ‘*Bin mal-mülk verdin*’ diye tercüme etmenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

• **𐰽𐰺𐰽𐰾𐰺𐰽𐰾** - **biçün/ (e)bçün buns(u)z (Biçün / eşin desteksiz (kelime kelime: temelsiz) / bunlarsız)**

Klyaştorıny ile Kubarev bu harfler kümesini **beñüñ buñsız** diye okumuşlardır. İkinci kelimenin bu şekilde okunabileceğini düşünüyoruz. Ancak ilk kelimenin okunuşunda bazı çelişkiler bulunmaktadır. Yazıtı incelediğimizde adı geçen bilim adamları **ñ** sesini bildiren **l** harfi olarak ele aldıkları harfin **ç** sesini, **iç,çi** hecelerini yansıtan **ŷ** harfi olduğunu gördük. Tıbikovalar ise bu harfler kümesini **beş/baş öñ eb onsuz** diye okumuşlardır. Gördüğümüz gibi adı geçen bilim adamları Klyaştorıny ile Kubarev tarafından **ñ** sesini bildiren **l** harfi olarak yorumlanan harfi **ş** sesini gösteren **^/ʃ** harfi olarak açıklamaktadırlar. Bize göre ise bu harf yukarıda belirttiğimiz gibi **ç** sesini, **iç,çi** hecelerini yansıtan **ŷ** harfidir. Dolayısıyla biz bu kelimeyi iki farklı şekilde, **biçün** ve **ebçün** diye okuduk. Her iki kelime hakkında doyurucu ve kesin bir sonuca gelemedik. **Biçün** kelimesi bir kişi adı olabilir. **Ebçün** kelimesini *kadın, eş* anlamına gelen **ebçi** kelimesinin son ünlü sesi yuvarlaklaşmış şekline 2. şahıs teklik **-ñ** iyelik eki eklenmesinden oluşan kelime olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak bu görüşlerin çok olasılıklı olduğunu belirtmek gerekir. İkinci kelimenin (**𐰽𐰺𐰽𐰾𐰺𐰽𐰾**) üzerinde de durulması gerekmektedir. Çünkü Klyaştorıny ile Kubarev bu kelimeyi **buñsız** şeklinde okumaktadırlar, yani üçüncü **𐰽** harfini **ñ** diye ele almaktadırlar. Oysa bu harf kalın ünlülerle geçen **n** sesini bildiren harftir. Dolayısıyla bu kelimeyi **bunsuz** şeklinde okumak gerekmektedir. **-suz** ekini olumsuzluk, eksiklik bildiren bir ek olarak kabul edersek kökü **bun** olmaktadır. Bu kelime *sıkıntı, keder, üzüntü* anlamına gelen **buñ** kelimesi ile ilişkili değildir. **Bun** kelimesi Eski Uygurcada *temel, esas* anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 2011: 53). Bunun yanında ele alınan kelimenin **-suz** ekinin eklenmesi sonucunda **bu** işaret zamirinin **bunta, bunça, bunı** kelimelerinde olduğu gibi **n** yardımcı sesini almış şekli olduğunu da düşünmek mümkündür. Sonuçta ele alınan kelimeleri **biçün/ (e)bçün buns(u)z** şeklinde okuya ve ‘(*Biçün / eşin desteksiz (kelime kelime: temelsiz) / bunlarsız*)’ diye tercüme edebiliriz.

• 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸 - **k(a)ldı (kaldı)**

Bu kelime hem Klyaştorıny ile Kubarev hem de Tıbıkovalar tarafından **kal-** fiil köküne **-dı** görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılan **kaldı** kelimesi olarak okunmuş ve *kaldı* diye açıklanmıştır.

• 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 - **ök(ü)ñç(i)g (ne pişmanlık)**

• 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 - **y(a)g(i)ş (kurbanlık)**

Bu kelime Klyaştorıny ile Kubarev'in çiziminde 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸 şeklinde verilmiş, **ikirti(m)** diye okunmuştur. Tıbıkovaların çiziminde ise 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸 şeklinde verilmiş, ancak okunmamıştır. Yazıtı incelediğimizde bu kelimenin 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸 şeklinde olduğuna emin olduk. Kelime sonundaki 𐰉 kelime ayırt edici işaret olduğuna göre asıl kelime 𐰉𐰺𐰸𐰸𐰸 şeklindedir. Bu kelimeyi **y(a)g(i)ş** şeklinde okuyabiliriz. **Yagış** kelimesi ise Eski Türkçede *kurbanlık* anlamına gelmektedir (Nadelyayev ve diğer., 1969: 224). Divanü-Lûgat-it-Türk'te **yagış** kelimesi aşağıdaki gibi açıklanmıştır: *İslamdan evvel Türklerin adak için, yahut Tanrılarına yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban* (DLT, III: 10).

4. Yazıtın İçeriği ve Eski Türklerde Kurbanlık Yazısı

Yazıttaki bazı kelimeler doyurucu ve kesin bir şekilde anlamlandırılmadığı için yazıtın içeriği hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Ancak bazı görüşleri ileri sürmek mümkündür. İlk önce **ökünçig**, **esiz** gibi epitafik içerikli Yenisey yazıtlarında geçen kelimeler olmasına karşın bu yazıt tam anlamında bir epitafi değildir. Çünkü kayaya yazılmış ve epitafilere özgün olmayan **yedimiz** gibi kelimeler bulunmaktadır.

Bilindiği gibi Eski Türklerde cenaze törenlerinde vefat eden kişinin statüsüne göre kurbanlar kesilirdi. Kurban törenleri kişi defin edildikten sonra üçüncü, yedinci, yirminci, kırkıncı günlerinde ve yıl dönümünde yapılırdı (Çıblak, 2005: 169). Durmuş, ölüm durumunda geleneksel inanışlarını sürdüren Altaylılarda, Yakutlarda, Kırgız ve Kazaklarda hala at kurbanı uygulandığını belirtmektedir (Durmuş, 2005: 165). Ele alınan yazıtta da işte bu durum, vefat eden kişinin anısına yapılan kurban töreni söz konusudur. Belirtilmesi gereken diğer bir durum yazıtın bulunduğu yer ve onun kurban töreni ile olan ilişkisidir. Yukarıda belirtildiği gibi yazıt Kurgak adlı dağın kuzey yamacında bulunan kayaya yazılmıştır. Dağlar ise Eski Türk inanç sisteminde büyük bir öneme sahipti. Akgün, Güngör'den hareketle kurban merasimlerinin yapıldığı kutsal mekanların başında dağların bulunduğunu, çünkü dağların göğe yakın ve heybetli oldukları için kutsalın tezahür ettiği mekânlar içerisine girdiğini ifade etmektedir (Akgün, 2007). Demek ki yazıt

bu düşünce ile dağ eteğindeki kayaya yazılmış olabilir. Üstelik, Alyılmaz Köktürk harfli yazıtların bir kısmının dağlardaki kayalara yazılımsını dağların Türk boyları tarafından Tanrıya yakın mekanlar olarak kabul edilip kutsal sayılmalarıyla ilişkilendirmektedir (Alyılmaz, 2007: 17).

Bize göre bu yazıt vefat eden Temir Apa adlı kişinin anısına üçüncü, yedinci, yirminci, kırkıncı günlerinin birisinde ya da yıl dönümünde yapılan kurban töreninde Koluş adlı babası tarafından yazılan bir yazıttır. Bu yazıtta yazıtı yazan kişi **Temir Apa oglum** (*Temir Apa oğlum*) diye vefat eden oğluna seslenmekte, *zavallı, değerli* anlamına gelen **esiz** kelimesini yazarak ona olan duygusunu bildirmekte, *ne pişmanlık* anlamına gelen **ökünçig** kelimesini söyleyerek pişmanlık duymaktadır. Ondan sonra **atım koluş** (*Adım Koluş*) diye kendisinin adını belirtmektedir. **Alp yürek** (*cesur yürek*) diye oğlunun cesur olduğunu ifade ettikten sonra *ne pişmanlık* anlamına gelen **ökünçig** kelimesini söyleyerek oğlunun ölümüne pişmanlık duymaktadır. **Yeget ed, yez ed yedimiz** (*iyileştirilmiş yemek (kelime-kelime mal-mülk)*), *yez (taba ile) yemek (kelime-kelime mal-mülk) yedik*) diye kurban edilen hayvanın etini yediklerini belirtmektedir. '**Biş ed birtiş** (*bin mal-mülk*)' cümlesi ile Tanrıya ya da vefat eden kişiye seslenen yazar **bişüñ/ebçüñ bunsuz kaldı** (*Bişüñ / eşiñ desteksiz / bunlarsız kaldı*) diye Bişüñ adlı birisinin ya da vefat eden kişinin eşinin desteksiz ya da bin mal-mülksüz kaldığını ifade etmektedir. Ondan sonra **ökünçig** (*ne pişmanlık*) kelimesini yazarak bu duruma pişmanlık duymaktadır. Yazıtın sonunda Divanü-Lûgat-it-Türk'te '*İslamdan evvel Türklerin adak için, yahut Tanrılarına yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban*' şeklinde açıklanan **yagış** kelimesi yer alarak yazıtın vefat eden kişinin anısına yapılan kurbanlık töreninde yazıldığı belirtilmiştir.

Kızlasov Köktürk harfli yazıtları, daha netleştirirsek Yenisey yazıtlarını içerik bakımından 12 alt türe ayırmaktadır: 1. epitafiler, 2. sınır yazıları, 2. ad (isimlendirme) yazıları, 4. dua yazıları, 5. tören ve ayin yazıtları, 6. itiraf-kendisini aşağı görme yazıları, 7. övme yazıları, 8. ziyaretçi yazıları, 9. büyü-afsun yazıları, 10. açıklama yazıları, 11. aidiyet yazıları ve 12. iyi dilek yazıları (Kızlasov, 1994: 180-203). Ele alınan yazıt içerik bakımından bunlardan herhangi bir tören sırasında ya da sonrasında yazılan ve töreni bildiren yazıtlar olarak açıklanan tören ve ayin yazıtlarına benzemektedir. Herhalde bu yazıt vefat eden Temir Apa adlı kişinin anısına yakını, daha net söylersek Koluş adlı babası tarafından yazılan, onun öbür dünyadaki iyiliği için kurban kesildiğini, onun etini de yediklerini anlatan epitafi karışık dini-kültürel tören yazıtıdır.

Sonuç ve Öneriler

Makalede ele alınan yazıt üzerinde iki ayrı okuma ve anlamlandırma önerisi ileri sürülmüştür. Yazıtı ilk olarak yayımlayan Klyaşornıy ile

Kubarev'un okumalarındaki bazı eksiklikler Tıbıkovalar tarafından fark edilmiş ve düzeltmeler yapılmıştır. Örneğin, Klyaşornıy ile Kubarev tarafından **kedimiz** şeklinde okunan kelime **yedimiz** diye düzeltilmiştir. Yazıt üzerinde yaptığımız epigrafik belgeleme işlemi sonucunda hem Klyaşornıy ile Kubarev'un hem de Tıbıkovaların okumalarında eksikliklerin olduğunu fark ettik. Bu makalemizde eksik ve yanlış okunduğunu düşündüğümüz kelimeler üzerine yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri ileri sürülmüştür. Klyaşornıy ile Kubarev tarafından **alp ketrek**, Tıbıkovalar tarafından **alp / alp körki** şeklinde okunan kelimelerin **alp yürek** diye okunabileceği teklif edilmiş, Tıbıkovalar tarafından ele alınmayan, Klyaşornıy ile Kubarev tarafından **ikirti(m)** şeklinde okunan kelimenin yağış kelimesi olabileceği ileri sürülmüştür. Yazıt üzerinde genel değerlendirme yapılarak **yedimiz**, **yağış** kelimelerinden hareketle yazıtın vefat eden Temir Apa adlı kişinin anısına yakını, daha net söylersek Koluş adlı babası tarafından yazılan, onun öbür dünyadaki iyiliği için kurban kesildiğini, onun etini de yediklerini anlatan epitafi karışık dini-kültürel tören yazıt olduğu düşünülmektedir. Ancak **yeget ed**, **yez ed**, **biçün/ebçün** kelimeleri üzerinde kesin ve doyurucu sonuçlara gelemediğimiz için bu kelimelerin ve yazıtın daha da incelenmesi gerektiğini önermekteyiz.

Kaynakça:

- AKGÜN, Engin (2007), Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 44.
- ALİMOV, Rısbek (2013), Eski Türk Runik Metinlerindeki Esiz Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (49), s. 17-38.
- ALYILMAZ, Cengiz (2007), *Köktürk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 2.bsk, Ankara.
- ÇIBLAK, Nilgün (2005), Mersin'de İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenleri, *TÜBA-AR*, XVII, s. 155- 176.
- Divanü Ligat-it-Türk Tercümesi I, II, III, IV* (çev. Besim Atalay), 1998, Ankara, 4. baskı.
- DURMUŞ, Arık (2005), *Kırgızlar'da Kurban Fenomeni*, AÜİFD, Sayı I, s. 157-174.
- KIZLASOV, İ. L. (1994), *Runiçesky Pis'mennost' Evraziyskih Stepey*, Moskova.
- KLYAŞORNİY, S. G., ve Kubarev, G. V. (2002), Tyurkskiye Runiçeskiye Epitafii İz Çuyskoy Stepi (Yugo-Vostoçnyy Altay), *İstoriya i Kul'tura Vostoka Azii*, II. Cilt, Novosibirsk, s. 78— 82.
- NADELYAYEV ve diğer. (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad.
- TEKİN, Talat (2006), *Orhon Yazıtları*, 2. bsk, Ankara.
- TENİŞEV, E. R ve diğer (2001), *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıtkov*, *Leksika*, genişletilmiş II. baskı, Moskova, Nauka.
- TIBIKOVA, L. N., NEVSKAYA, İ. A., ERDAL M. (2012), *Katalog Drevnetyurkskih Runiçeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya*, Gorno-Altaysk.

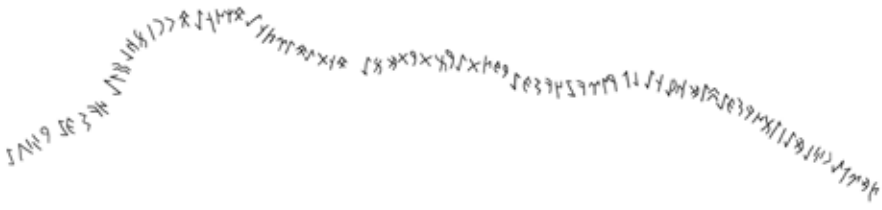
USEEV, Nurdin (2011), *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.

USEEV, Nurdin (2012), *Yenisey Yazıtlarındaki Acınma Ünlemleri, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Türk Dili Kurumu, Ankara 2008, 20-25 Ekim, s. 4405-4415.

USER, Hatice, Şirin (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Konya.

YUDAHİN, K. K. (1985), *Kırgızsko-Russkiy Slovar'*, II. kitap, Moskova.

Yazıtın Çizimi

Yazıtın Resimleri

